

FANTÁZIÁLT ANYAKÉP EGY ÁLLAMI GONDOZOTT KISLÁNY GONDOLATVILÁGÁBAN

Nemes Livia

Egy nevelőintézet (a „Lóczy”) pszichológusai szupervízióra kértek fel problémás gondozottaik pszichológiai foglalkozásához.

Régebben az intézet 0–3 éves kor közötti, állami gondozásba vett csecsemőket és kisgyermekeket fogadott. A 90-es évektől azonban már hároméves korban sem kötelező a gyerekeket óvodás otthonba áthelyezni, mint hogy a cél a gyerekeknek végleges otthon, örökbefogadó- vagy nevelőszülőket találni, illetve várni addig, amíg a szülők olyan körülmények közé kerülnek, hogy gyermeküket hazavihetik.

Ilyen módon az itt élő 3 és 6 éves kor közötti gyerekek már nagyjából tisztában vannak azzal, hogy az intézet nem végleges otthonuk, és sokat mesélnek arról, hogy ki és mikor viszi őket haza, néha elképzelik, milyen szülőket kapott egy-egy csoporttársuk.

Az egyes gyerekek addigi sorsát, adottságait és lehetőségeit ismerő nevelőnek súlyos gondot okoz a gyermeki vágy és a valóság egyeztetése. A problémás gyerekek számára az intézet külön pszichológiai foglalkozást vezetett be, és ehhez kértek szupervíziót.

Zs. esetében, akiről referálni fogok, az volt a probléma, hogy míg csoporttársai már sorra elkerültek az intézetből, addig ő még mindig ott várja, hogy mi fog történni vele. Jelenleg hét és fél éves.

Az anamnéziséből

Tizenegy hónapos korában kerül Zs. az intézetbe. Eleinte nyugtalanul alszik, visszautasítja az ételt. A változások, elhagyások később is érzékenyen érintik, főként alvász- és evészavarokban mutatkoznak meg. Társai kezdet-

ben sokat bántják, sokat sír, ő társai haját húzza. De síró társait – és ez felnőtt lesz fejlődésében – megvigasztalja, két fiú kedvenc játszótársa lesz. Mozgásfejlődése, beszéde, játéktevékenysége korának megfelelően alakul.

Anyja, nagymama eleinte hetente látogatják, néha az apa is. Első alkalommal sírásban tör ki, később örül nekik, várja őket. Korán megtanulja a napokat, tudja, mikor van látogatás. Néha hazaviszik. Az otthoni látogatósokból mindig piszkos pelenkában, elhanyagoltan, megviselt állapotban tér vissza, s ilyenkor megint nyugtalanul alszik.

Érzékenyen reagál arra, ha a gondozó személye megváltozik, hatéves koráig ez háromszor történik meg. Megsínyli a látogatások kimaradását is, megtörténik, hogy hónapok is eltelnek, mialatt hozzátartozóit hiába várja. Ilyenkor nem engedi haját és körmét levágni. Ötéves kora körül evése és beszéde hasonlítani kezd egymásra: mohón tömi magába az ételt, és hadarva kezd el beszélni. Játéka is kapkodóvá válik. A sietés a tárgyvesztéstől, az elhagyástól való szorongás jelének tekinthető.

Hároméves kora előtt meghal az apja, hatéves nagymama halálakor. Négy- és ötéves kora között testvére születik, aki azonnal fogyatékos otthonba kerül. Ebben az időszakban történik az is, hogy egy évvel idősebb fiútestvérét rendőrök viszik vissza az intézetbe, ami nagy riadalmat kelt környezetében.

Zs. négy- és ötéves kora körül kezd beszélni a halálról, de ez az időpont inkább a testvér születéséhez köthető. Apja halálát is majdnem ötévesen említi először, s hozzáfűzi: „Ő rángatott mindig, és én ezt nem akartam.” Ekkoriban érdeklődik a születésről is: „Én az anyukám hasában voltam, Feri – intézeti barátja – apukája hasában volt?” – Feribe mintha szerelmes volna, várja a sétáról, virágot kér tőle, hozzábújik, ölelgeti. Ferit Zs. hatéves korában fogadják örökbe. Zs.-t nem lehet örökbe adni, mert anyja ragaszkodik hozzá, de körülményei nem alkalmasak arra, hogy hazavigye gyermekét. Egyelőre iskolai otthonba sem adható, mert nem iskolaérett. Kicsi, vézna, szemüveges kislány. Az intézet vezetőinek gondot okoz Zs. fejlődésben való lemaradása és jövőjének bizonytalansága. Emiatt az intézet pszichológusa egyéni foglalkozást kezd vele.

A pszichológiai foglalkozások

Zs. szerepjátékokat kezdeményez, amelyekben mindig a pszichológusnak kell a gyerek szerepében lennie, Zs. van a felnőtt szerepében. A gyerekeknek el kell tévedni az erdőben, sírni kell, a felnőtt sokszor kínoz és bün-

tet. Zs. kifejezetten élvezi fölényét. A pszichológus tehetetlennek érzi magát. A szupervízióban azt tanácsolom, próbálja a képzeletet elválasztani a valóságtól. Így egyik órán tisztázható volt, hogy a képzelet és a valóság nem ugyanaz. A pszichológus azt mondja: „Milyen jó, hogy csak képzeled, de a valóságban nem bánthatsz.” – Zs. felfigyel, megkönnyebbül, és agresszív fantáziái a pszichológusra zúdulnak: kaki folyik a fejére, vér folyik, bepréseli egy üvegbe, kalapáccsal üti képzeletben, örül és nevet, hogy a játékban szabad neki rosszat gondolni. A főzőcske játékban hasonló történik: evés és kakilás egybefolyik, a gyurmaétel, gyurmakaki ugyanaz. Az evést véccére szaladgálás szakítja meg, ott kiabálni kezd: „a véccén nem eszünk”, elveri a babát, majd megitatja kávéval, amiről kiderül, hogy kakiból van. A babának megfájdul a hasa, elájul – Zs. nevetgél, hogy rosszat evett, csiklandozza, és erőlteti, hogy egyen még. A pszichológus egyre rosszabbul érzi magát a szerepében.

A szupervízió során azt tanácsolom, hogy ugyanúgy, mint az agresszív játéknál, itt is próbálja szétválasztani a valóságot a játéktól, vigyen a foglalkozásra valódi süteményt, és azt egyék meg. Zs. először elutasítja a tényleges evést, de az óra végén a pszichológus ölében ül, és ott megnyugodva, meghitt hangulatban szívesen majszol a süteményből.

A következő órán mintha megváltozott volna a légkör. Zs. kijelenti, hogy levelet fog írni anyukájának, s a pszichológusnak diktál. Azt is megszabja, milyen színű golyóstollal írjon. A levélíráshoz összesen három alkalommal kerül sor. Ebből tudjuk rekonstruálni Zs. fantáziált anyaképét.

A levelek

1.

Kedves Anyu! (Minden oldal új megszólítással indul.)

Nyaralni megyek, most nem érek rá, elmegyek az iskolába tanulni, hogy le ne szídjanak, meg le ne késsek az iskoláról. Sajnos én el fogok innen költözni, soha többé nem foglak látni (?) csak meglátogatni. Sajnálom, most nem bírok hozzád elmenni, mert van egy kis dolgom. Jaj, jaj, jaj, jaj. Főzök neked süteményt, hogy nagyon, nagyon örüljél, boldog legyél, nevéssél, és kapsz tőlem játékból ajándékot. Ha főleg a házunk, majd hazarohanok. Én nem szeretném, hogy főlegjen a házunk (?), az én otthonom. Nagyon félek egyedül, és nagyon kérek tőled ajándékot, egy kancsót (óvodai jele). Nagyon léci kérlek. Jaj, majd annyi ajándékot kapsz, amennyi pénzem lesz, cicát, meg kutyát, meg majmot, csak állatotkat. Jaj, én nem szeretnék

elkerülni más intézetbe. Jaj, én most nem akarok hozzád menni egy évig. Ne bántatok ott, kérem.

2.

Kedves Anyu!

Én most ellátogatok a testvéreinkhez. Elutazunk a tóhoz. Kicsit ott nyaralunk. (Az intézet gyerekei a Velencei-tónál nyaraltak.) Kicsit nem bírok hozzád menni, azért otthon kell most maradjak, sajnálom, hogy nem bírok menni, lehet, hogy elmegyek, lehet, hogy nem. Azért megyek el, mert nagyon sok dolgom van. Sajnálom ezeket az éveket. És most nem bírok hozzád elmenni, mert nagyon félek egyedül, és ha nem félnék, elmennék szívesen. És majd veszek mindenfélét, ha lesz pénzem. Ha nem lesz, akkor nem veszek, ha lesz, akkor annyit veszek, amennyi pénzem lesz. Most nem bírok tőled elmenni, ha bírnék, elvinnélek a játszótérre. Ezért nem bírok hozzád menni, mert nincs olyan sok pénzem. Elviszlek nyaralni, ha jó idő lesz. Akkor én elviszlek téged bárhova, ahova kéred. És mindent megcsinálok, amit kér az anyuka. Jól viselkedjünk az anyukánknál. Ha nem, akkor nem. Ha nem jól viselkedsz, akkor nem, és akkor semmit nem érdemelsz meg. Ha nem akarod, hogy elvigyelek nyaralni, akkor nem viszlek el, ha nem jól viselkedsz. És ha nagyon szeretnéd, hogy elvigyelek tőlem, akkor elviszlek, ha nem, akkor vigyázz magadra. Szóljál, ha bántanak téged. Ha nem szólsz, különben megcsiklandozlak. (Az órákon is drasztikusan csiklandoz, támad. De szereti, ha őt csiklandozzák.) Most nem bírok hozzád eljönni, azért, mert nagyon sok dolgom van, és nem bírok eljönni.

45-ben lakunk.

3.

Kedves Feri!

Most nem bírok hozzád eljönni, mert egyedül vagyok, és most nincs kedvem eljönni, mert beteg vagyok, azért is. Ha nem lennék beteg nagyon szívesen eljőnnék hozzád, de nem engedik meg, hogy eljöjjek. Egy kicsit, egy napot szeretnék eljönni, csak nem engedik meg. Jaj, most nem bírok elmenni, mert az anyukámnak fog kisgyereke születni, és ha nem születne, akkor boldogan mennék. Ha nem születne, akkor nem születne, és nem bírok így elmenni. Ha születne, annak örülnék. És ha születne, akkor úgy örülnék, ha születne kicsinyem. Ha születne úgy örülnék, de szomorú vagyok, azért mert nem mehetek el hozzánk, azért szomorú a Feri. És ha nem lenne szomorú, akkor nem lenne szomorú, úgy örülne a Feri, hogyha eljöhet, ha elengedné az anyukája a Katalint és a Ferit (Katalin is egyik csoporttársuk, Feri testvére, akit már elvittek az intézetből). Olyan sok kutyánk lenne, annak úgy örülnék. Ha nem lenne, szomorú lennék. Ha lenne én etetném, ha nem lenne, akkor elmennék az anyukámhoz, Katalinhoz, mert szeretem, mert nagyon szeretem.

(Most Feri nevében folytatja:) Jaj, én most szeretnék elmenni a Zsuzsihoz, meg a Nellihöz, mert már rég láttam. Ha nem láttam volna rég, nem mondanám, de olyan rossz, hogy mindig itthon vagyok, sehova se mehetnék. Úgy örülnék, ha elmehetnék mindenhova, ha nem, olyan szomorú vagyok. Szeretnék látni mindenkit, aki a négyes szobában volt. Jaj, én most olyan boldog szeretnék lenni, ha nem vagyok boldog, akkor szomorú vagyok. Úgy szeretném, ha vennének nekem egy fát, mert azon nevetnék, hogy egy fa eltört. Jaj, én most nem bírok elmenni hozzád, mert szegények vagyunk, és ha nem lennék egyedül, úgy örülnék neki.

120-ban lakunk. Ha nem lalnánk, akkor nem lalnánk. Én úgy örülnék, ha nem ilyen messze lalnánk.

4.

Kedves Anyu!

Most egyedül vagyok, nem bírok hozzád menni, azért, mert nagyon sok dolgom akad, ha nem lenne, úgy mennék hozzád, hogy csak na. Örülnék, hogyha látnálak téged. És ha nem látnálak, akkor soha többé nem látnálak. És ne legyél szomorú, hogyha sok dolgom van. Jaj, most úgy szeretnék hozzád menni, csak vendégek jönnek, és kipihent szeretnék lenni, és nem szeretném, ha látnák, hogy fáradt vagyok. Ha látják, hogy fáradt vagyok, nagyon mérges leszek. Akkor szokott a Feri mérges lenni, amikor fáradt. Ha nem fáradt, akkor nem mérges. Nagyon messze lalnak az intézettől. Dömsödön lalnak. Azért nincs itt a Feri, mert már elvitték az új szülők. És ha nem vitték el, akkor nem vitték el. És ezért most a Feri otthon van, és örül neki, de nagyon. És most ezért nem bírt a Feri eljönni, lehet, hogy dolga van, lehet, hogy beteg. És ha nem lenne dolga, itt lenne. Szegények vagy nem, azt nem tudjuk mi az intézet sem tudja, hogy szegények vagy nem. És ezért nem bírnak valamiért eljönni. És ezért most lehet, hogy sok dolga van, lehet, hogy nem. Ha lett volna pénzük arra, hogy vegyenek házat, akkor lett volna, ha nem, nem. És fölmászott a fára a Feri. Elvettem tőle, a Feritől a biciklit, a kicsit, nem a nagyot. Nem a kétke-rekűt. Mert hogyha tudtam volna, tudtam volna, ha nem tudtam volna, nem tudtam volna. Az Edina ijesztgetett csigával, a Ferit és engem. Ha nem ijesztgetett volna, akkor nem ijesztgetett volna és félnénk. Azt mondta a Feri, hogy menjünk be enni. Ha nem hívott volna, akkor nem hívott volna.

15-ben lakunk.

5.

Kedves Anyu!

Gondolom, hogy haza bírok menni, ha nem, azért, mert nagyon félek egyedül. Ha haza bírnék menni, akkor annak nagyon örülnék, hogyha elmennék. Ha bírnék venni egy babát neked, akkor nagyon örülnék. Szeretnék ruhát venni neked, lenne

sok pénzem. Veszek neked egy szép köpenyt, hogyha sok pénzem lesz. Ha sok pénzem lesz, annak nagyon örülnék. Egy focilabdát veszek Nellinek. Csak úgy. Én most nem bírok elmenni, mert veszek neked biciklit. Ha tudnék jönni, akkor tudnék, de sajnos nem tudok. Jaj, én most nem bírok hozzád menni, azért, mert sietni kell a vonatomhoz, hogy el ne menjen. Én utána nem tudok szaladni, alagútban is megy. A hegyen átmegyek, nagyon félek a hegyekben, hogy legurulok ott. Jaj, én most sehova nem tudok menni, mert elmegy a vonatom, azért megy el, mert miattad, mert el akar menni, és ha te is akarsz, akkor te is jöhetsz. Ha nem, akkor nem akarsz, de szedd a lábadat, azért, hogy elérjük minél előbb a vonatot. Ha nem ériük el, akkor miattad lesz. Ha nem bírok hozzád menni, az senki miatt van, az a világ miatt van.

14-ben lakunk. Ezért most nem bírok elmenni.

6.

Kedves Anyu!

Örülök, hogyha elmennék. Minden levelet megírnék. Jaj, most nem bírok hozzád menni. Magam sem tudom, miért. Ha tudnám, akkor megmondom. Ha nem tudom, akkor kérdezzétek tőlem, hogy hová megyek. Mindenki szedje a lábát, aki nem bírja, az ne jöjjön. (A pszichológus jelzi, hogy lejárt az idő.) Jaj, én most sietek, mindenki szedje a lábát, hogy elérjük a vonatot. Jaj, nagyon szeretnék elmenni oda. Ha nem bírnék, akkor nem bírnék. A vonatot elérni sietni kell. A leckét meg kell írni. Ha nem írod meg, a tanító néni leszid. Jaj, most sietni kell az iskolába. Ha nem sietsz, akkor nem várlak meg. Jaj, nekem annyira kell sietnem, amennyire csak tudok. Jaj, most én nagyon gyorsan kell sietnem, mert ha nem sietek, a tanítónéni úgy leszid, hogy csak na. Jaj, már mindjárt elkésem az iskolából.

114-ben lakunk. Én majd veszek neked egy igazi kacsát.

7.

Kedves Anyu!

Veszem a kabátot.

Értelmezés

A levelekből tulajdonképpen egy problémamegoldási kísérletet olvashatunk ki, Zs. azzal próbálkozik, hogy megoldja, miért nem találkozhatnak anyjával gyakrabban, amely mögött halványan az a kérdés áll, miért nem mehet haza.

A megoldási kísérletek három szinten zajlanak: a realitás, a vágy és a szorongások szintjén. A valóság és a vágy összefonódik. A nem találkozás legfőbb akadálya a pénzhiány, a szegénység, de a pénz egyben ajándék, ígéretés is. A „ha majd találkozunk” vigasza. Amire vágyik, amit szeretne, annak lajstroma köznapi: sütemény, játék állatok: cica, kutya (otthon van kutya, macska), majd élő kutya, akit etethetne, aztán baba, óra, ruha, nyaralás. A nyaralás megint hol akadálya a találkozásnak (mert minden kimozdulás az intézetből – program – azzal a veszéllyel jár, hogy közben jönnek érte), hol ígéretés. Az elsőnek kívánt kancsó óvodai jele, az utolsónak ígért kacska utalását nem értjük. A kacsasütés játékaiban is visszatér.

A hazakerülés anyagi indokai lassan lelki indítékokká alakulnak. Az „azért nem megyek el, mert dolgom van” indokába belekerül, hogy „akkor megyek el, ha jól viselkedsz”. Nem válik külön, hogy ki az oka a távollétnek, az anya, aki beteg, fáradt, dolga van, szegény, vagy a gyerek, aki nyaralni megy, iskolába megy, vagy másik intézetbe kerül. Végül pedig mint teljes belátás tör elő: „miattad van, senki miatt van, a világ miatt van...” Nem tudok elmenni, magam sem tudom, hogy miért.

Ferin is kipróbálja a bevált magyarázatot: nem jöhet, mert dolga van, mert beteg, mert szegények. Úgy tűnik, itt valami felvilágosítást kaphatott: „Vagyis nem tudjuk, hogy szegény-e, az intézet sem tudja, talán házat vettek.” A lelki okot igyekszik megérteni. Anyját idézheti, amikor az fáradtságára hivatkozva nem jön: „Nem szeretném, hogyha látnák, hogy fáradt vagyok.” Úgy tudja, hogy aki fáradt, az mérges. Eszébe jut Feri, akiről valószínűleg a gondozónők mondták: „akkor mérges, ha fáradt”. E két jelző gondolkodási molekulává állt össze.

Míg Feriről reális emlékek merülnek fel benne: felmászott a fára, elvettem tőle a biciklijét, Edina ijesztgette őket csigával, addig anyjával való kapcsolatáról egyetlen konkrét történés csúszik be: a csiklandozás, s talán a szegénységre hivatkozás.

A realitás és a vágy azonban nemcsak pozitív, hanem negatív érzelmekkel, főként szorongással keveredik. A realitástól elszakadó, ám mégis valósághoz kötött rettegések törnek fel egy-egy pillanatban, majd újból elszűnyednek: „Felég a házunk, akkor hazarohanok. Nem szeretném, ha felégne a házunk, az én otthonom.” Ez a kifejezés egyetlenegyszer, az otthon elvesztésének félelmével jön elő. (A kezét egyébként otthon már megégette, erről azonban nem lehet többet megtudni tőle.) „Nagyon félek egyedül” – mondja ki az első levélben, majd az ötödikben megismétli. Itt a vonat lesz az egyedül maradás jelképe: „Sietni kell a vonathoz, hogy el ne menjen.

(...) Nem tudok utánaszaladni, alagútban is megy. Átmegyek a hegyeken, nagyon félek a hegyekben, legurulok ott. Jaj, én most sehova nem tudok menni, mert elmegy a vonatom.” S a lemaradástól, az alagúttól, a legurulástól való szorongás hirtelen átcsap lelkiismereti szorongásba: „Azért nem megyek, mert miattad... szedd a lábad, hogy elérjük. Ha nem érjük el, akkor miattad lesz...” (Anyjának a lábfejevel van valami baj, furcsán jár. Így nem tudhatjuk, hogy melyikük miatt van a „miattad”.) Majd a lemaradástól való riadalom átcsap teljesítményszorongásba: „A leckét meg kell írni... Sietni kell a leckét megírni, a tanítónő leszid... sietni kell, amennyire csak tudok. Jaj, mindjárt elkések az iskolából...”

A szorongás úgy tűnik át egyik képből a másikba, mint az álomban. A féleg a házunk, az otthonom, a menekülést váltja ki, a menekülés a lemaradás félelmét, az egyedül maradást, az elhagyást, az önmaga okolását. De a mély szorongás mintha egyre inkább a felszín érintené: a tűz, a vonat, a hegyről legurulás, az iskola... Az önmaga okolása talán a védekezést is lehetővé teszi: ha siet, ha nem marad el, ha nem késik el, a tanító néni nem bántja.

A szorongás felszínre törésével a levélírás abbamarad. Harmadik alkalommal a levél egyetlen mondatból áll: „Kedves anyu, veszem a kabátomat.” – Azóta nem lehetett levélírássra bírni.

Következtetések

A fantáziált anyakép helyén – mint láttuk – a jó anya keresése áll. A rossz anyára irányuló agresszív fantáziái a pszichológusra projiciálódnak. E küzdelemben a szorongás látványosabban, az egyedül maradás félelme rejtettebben mutatkozik meg. Egyelőre néhány fejlődési tünetet látunk nála: nyugtalan alvás, habzsoló evés, hadaró beszéd, kapkodás a játékban. Mint ha mindig keresne valamit, kutatna valaki után. A kapkodó keresés esetleg későbbi fejlődésére is kihathat. Gyermekkori zavarok azonban nem feltétlenül rögzülnek. Zs.-nál biztató jeleket is találunk. Tartós szeretetkapcsolatra képes egykorú társaival. A gyerekszerelem, az elválás és a rá való visszaemlékezés nem vált traumatikussá. Anyjával való kapcsolata, bár folyamatosan sérül, folytonos mentségeket is talál számára, kötődik hozzá. A lelkiismereti szorongásból a nevelőktől is átvesz valamit, ami előbbre is segítheti fejlődését. Harmonikusan fejlődő gyerekek jelenleg nem mondha-

tó, de nem lett belőle hospitalizált kötődésre képtelen, intézeti gyerek, s talán nem lesz belőle kallódó felnőtt sem.*

Végül hadd említsem meg, hogy a szupervíziós munkán kívül az intézet működésébe csoportmegbeszéléseken is módomban volt betekinteni.

A csoportban megismerkedhettem a személyzet gondjaival, a gondozónők problémáival az egyes gyerekekkel kapcsolatban. Világossá vált, hogy mennyire fontosnak érzi mindegyikük, hogy munkájuk eredményes legyen. Hogy mindnyájan úgy érzik – és joggal –, hogy minden gyerekért mindent megtesznek, hogy a rájuk bízott kisgyerek egészségesen fejlődjék, de ugyanakkor azt is éreztetniük kell, hogy a gyerek sorsa, jövője nem tőlük függ. Olyan magatartást kell elsajátítaniuk, amely „semleges”, vagyis hogy ne szeressenek egy-egy gyereket túlzottan, a gyerek ne kötődjék személyükhöz, és mégis kapcsolatképesé váljék.

Így hát az intézet dolgozói mindent megtesznek a gyermek fejlődése érdekében, majd nap mint nap megélik, hogy gondozottjuk a „rossz”, nevelésre képtelen szülője után vágyódik, s elvágyódik attól, aki neveli, gondozza, fontosnak tartja minden apró előrehaladását, amit a gyerek fejlődési naplója rögzít is.

A gondozónők, akik általában gyermekszerető, fiatal nők, sok érzelmi megpróbáltatásnak vannak kitéve, amikor a külvilág és a gyerekek felé a semlegesség álarcát hordják. Talán ez is az oka annak, hogy a Lóczyt az elmúlt évtizedekben annyi kritika érte.

Külföldön, a gazdag nyugati világban is, máig megoldatlan és hiú ábrándnak tűnik, hogy az intézeti nevelést kiküszöböljék. A nevelőotthon olyan átmeneti megoldás, amely kényszerűen függőben tartja a gyermek jövőjét: a hazakerülés lehetőségét, az örökbe adást, a nevelőszülők megválasztását vagy végső esetben a „nevelőintézeti otthon”-t, a felnőtté válásig.

Úgy tűnik külföldön a Lóczy módszerét szívesen átveszik és jobban értékelik, mint nálunk.

---

* Ez a beszámoló 1994-ben, Lillafüreden tartott pszichiátriai konferencián hangzott el. Zs. Későbbi sorsáról annyit tudunk, hogy édesanyja 1995-ben hazavitte. Azóta hol otthon él, hol nevelőotthonba kerül. Kisegítő iskolába jár, ahol a jobbak közé tartozik, de normál iskolában nem tudna helytállni. Jövője továbbra is bizonytalan, de anyjához és régi társaihoz változatlanul kötődik.